

EUROWIADOŚCI
EDUKACJA UCZNIĄ ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI
NUMER 15

W TYM NUMERZE:

Od Dyrektora Agencji	2
1. Projekt Agencji “Wczesna interwencja: analiza sytuacji w Europie”	3
2. Poziom zadowolenia rodziców z wczesnej interwencji na Litwie	4
3. Zmieniamy prawo, wytyczne i programy nauczania. A co ze zmianą praktyki nauczania? Nowe wyzwania stojące przed wczesną edukacją specjalną w Finlandii.....	6
4. WI w Hiszpanii: w poszukiwaniu rozwiązań systemowych	7
5. “Sieć wsparcia” jako model nauki języka w Norwegii	8
6. Szkolenia zawodowe dla specjalistów pracujących w ośrodkach wczesnej interwencji w Holandii	9
7. Duńskie inicjatywy dotyczące polityki wczesnej interwencji zmierzające do zapewnienia dzieciom wysokiej jakości kształcenia	10
8. Koncepcje wczesnego zapobiegania w żłobkach we Francji	11
9. Wspomaganie rozwoju mowy w okresie przedszkolnym w Szlezwiku – Holsztynie (Niemcy)	12
10. Rada Europy podkreśla znaczenie wczesnej interwencji w przypadku małych dzieci z autyzmem	13
11. Konferencje na temat wczesnej interwencji	14
12. Zespół Transatlantycki d. s. Wczesnej Interwencji	16
Nota wydawnicza	17

Od Dyrektora Agencji

Drodzy Czytelnicy,

Zachęcamy do lektury specjalnego wydania tematycznego EuroWiadomości poświęconego wczesnej interwencji. To niezwykle ważny temat. Wszystko, co bardzo małe dziecko przeżywa, odczuwa i czego doświadcza od chwili narodzin w pierwszych miesiącach i latach życia, ma potem zasadniczy wpływ na całe jego życie. Wczesna Interwencja (WI) ma nieść pomoc i wsparcie dziecku, jego rodzinie, oraz specjalistom zaangażowanym w opiekę nad dzieckiem w tym bardzo ważnym okresie jego życia.

W ostatnich latach Agencja przeprowadziła szeroko zakrojony projekt na temat WI. Uważamy, że jego wyniki, a także działania prowadzone w poszczególnych krajach członkowskich, są na tyle istotne, iż powinny się z nimi zapoznać wszyscy pracownicy sektora edukacji. Dlatego też postanowiliśmy poświęcić bieżący numer wyłącznie tej kwestii.

Mamy nadzieję, że zawarte w nim informacje o pracach Agencji i krajów członkowskich zainteresują czytelników i okażą się pomocne w codziennej pracy.

Cor Meijer
Dyrektor

1. Projekt Agencji “Wczesna interwencja: analiza sytuacji w Europie”

W latach 2003-2005 Agencja zrealizowała projekt mający na celu analizę Wczesnej Interwencji (WI) w Europie. WI stanowi istotne zagadnienie zarówno z punktu widzenia decydentów jak i osób związanych zawodowo z tą dziedziną: wiąże się ona z podstawowym prawem bardzo małych dzieci i ich rodzin do otrzymania niezbędnej pomocy.

W realizację projektu zaangażowani byli eksperci z dziedziny wczesnej interwencji z 19 krajów europejskich: decydenci, pracownicy sektora opieki zdrowotnej, szkolnictwa i opieki społecznej, a także pracownicy naukowcy i rodziny dzieci wymagających wczesnej interwencji.

Projekt przeprowadzono w czterech etapach. Najpierw opracowano model pozwalający na porównanie świadczeń i usług z dziedziny wczesnej interwencji dostępnych w różnych państwach, i zgodnie z tym modelem zebrano informacje z poszczególnych krajów. Jednocześnie na forum ekspertów odbyły się dyskusje, których celem było opracowanie danych na temat uzgodnionej wcześniej listy problemów. Większość spotkań i wizyt eksperckich miała miejsce w Monachium (Niemcy), Coimbra (Portugalia), oraz Västerås (Szwecja), ponieważ te trzy lokalizacje pozwalały na analizę różnych metod wprowadzania w życie systemowego modelu ekologicznego WI.

Dyskusja nad najnowszymi osiągnięciami w dziedzinie WI zaowocowała powstaniem wstępnej wersji raportu podsumowującego osiągnięcia projektu. Następnie odbyło się seminarium podsumowujące projekt. Jego wyniki poddane zostały ocenie w otwartej dyskusji, podczas której na temat opracowanych przez grupę ekspertów wniosków wypowiadali się rodzice, osoby zawodowo związane z WI, decydenci oraz naukowcy.

Jedno z najważniejszych osiągnięć projektu stanowi propozycja europejskiej definicji WI:
Wczesna Interwencja stanowi zbiór świadczeń/usług oferowanych bardzo małym dzieciom i ich rodzinom na prośbę tychże, w określonym okresie życia dziecka. Obejmuje ona wszystkie działania podejmowane w odpowiedzi na specjalne potrzeby dziecka, a mające na celu wspomoczenie jego rozwoju, zwiększenie kompetencji samej rodziny dziecka, oraz wsparcie prawidłowego funkcjonowania społecznego dziecka i jego rodziny. Działania te powinny odbywać się w naturalnym środowisku dziecka, najlepiej na szczeblu lokalnym, w ramach interdyscyplinarnego, zorientowanego na rodzinę programu prowadzonego przez zespół specjalistów.

Obecnie dostępny jest raport podsumowujący projekt: Wczesna interwencja – analiza sytuacji w Europie; najważniejsze zagadnienia i rekomendacje. Opisuje on ewolucję pomysłów i teorii na temat WI, która doprowadziła do nowego spojrzenia na tę dziedzinę, znajdującą się w polu bezpośredniego zainteresowania służby zdrowia i sektora edukacji, jak również nauk społecznych. Raport wskazuje na przejście od modelu interwencji skupionej na dziecku, do szerszego modelu, w którym bierze się pod uwagę tak dziecko, jak i jego rodzinę i otoczenie. Jest to przejście od modelu “medycznego” do “społecznego”.

W ramach projektu Agencji określone zostały elementy o zasadniczym znaczeniu dla realizacji nowej koncepcji WI:

Dostępność, bliskość, przystępność finansowa i różnorodność świadczeń WI w Europie. Możliwie najwcześniej należy udostępnić rodzinom szereg różnorodnych świadczeń, najlepiej bezpłatnie lub za minimalną odpłatnością. Oferowane usługi powinny odpowiadać potrzebom rodziny, i powinny być świadczone na poziomie lokalnym. Służba zdrowia, oświata oraz pomoc społeczna powinny ze sobą współpracować i dzielić się odpowiedzialnością za organizację wczesnej interwencji.

Grupy docelowe, praca zespołowa, szkolenia zawodowe i narzędzia pracy stanowią kluczowy element WI. W pracę z małymi dziećmi i ich rodzinami zaangażowani są specjaliści z różnych dziedzin. Powinni oni współpracować ze sobą w ramach interdyscyplinarnego zespołu; w żadnym wypadku nie należy ulegać "zaszufladkowanym" specjalizacjom. W przypadkach wymagających interwencji zespół we współpracy z rodziną powinien przygotować Program Indywidualny, zwany także w różnych krajach Programem Rodzinnym albo Indywidualnym Programem Pomocy Rodzinie. Program taki przedstawia potrzeby dziecka i rodziny, mocne strony, priorytety, ustalone cele i działania, jakie należy podjąć a następnie ocenić ich wykonanie.

Biorąc pod uwagę powyższe elementy, sformułowano szereg rekomendacji skierowanych przede wszystkim do specjalistów zaangażowanych w WI. Mają one służyć poprawie jakości świadczeń oferowanych w ramach istniejących ośrodków zajmujących się WI, oraz konsolidacji ich działań. Rekomendacje zawarte są w przetłumaczonym na 18 języków raporcie z projektu Agencji, który można pobrać bez opłat ze strony Agencji:

<http://www.european-agency.org/site/info/publications/agency/ereports/15.html>

Wszystkie informacje zebrane w ramach projektu dostępne są na stronie poświęconej WI: <http://www.european-agency.org/eci/eci.html>

Dodatkowe informacje na temat projektu można uzyskać pisząc na adres: brussels.office@european-agency.org

2. Poziom zadowolenia rodziców z wczesnej interwencji na Litwie

Zadowolenie rodziców uznaje się za jeden z najważniejszych wskaźników jakości wczesnej interwencji. Celem niniejszego projektu, przeprowadzonego w roku 2004, była ocena poziomu zadowolenia rodziców z różnych aspektów świadczeń realizowanych przez ośrodki wczesnej interwencji na Litwie.

“Poziom zadowolenia” jest pojęciem złożonym. Bardzo często inaczej rozumieją je i interpretują rodzice i specjaliści pracujący w dziedzinie, dlatego też w ramach projektu poddano analizie następujące aspekty poziomu zadowolenia: sposób, w jaki rodzice oceniają model wczesnej interwencji, świadczenia oferowane rodzicom i dziecku, dostępność świadczeń, relacje pomiędzy rodzicami i specjalistami z ośrodka wczesnej interwencji, sposób organizacji pracy, itd.

W badaniu posłużono się europejską skalą poziomu zadowolenia rodziców z wczesnej interwencji (opracowaną przez litewski Uniwersytet w Szawlach (Siauliai) we współpracy z Instytutem Edukacji Specjalnej na Uniwersytecie we Fryburgu w Szwajcarii). 160 rodziców dzieci ze specjalnymi potrzebami z siedmiu ośrodków wczesnej interwencji na Litwie odpowiedziało na kwestionariusz.

Wyniki badania wskazują, że rodzice dzieci korzystających z wczesnej interwencji ogólnie dobrze oceniają świadczenia realizowane w ośrodkach wczesnej interwencji na Litwie.

Najwyżej w ocenie rodziców plasuje się **opieka nad dzieckiem** (patrz rysunek poniżej). Dostępność świadczeń i sposób organizacji pracy ośrodków wczesnej interwencji uznano za zadowalające. Większość rodziców nie była jednak zadowolona z czynników związanych z kształtowaniem kontekstu społecznego interwencji, a także modelu interwencji i relacji specjalistów z rodzicami dziecka.

Rysunek: Średnie wartości dla poszczególnych aspektów poziomu zadowolenia rodziców na Litwie

Opieka nad dzieckiem
Relacje pomiędzy specjalistami a rodzicami
Model interwencji
Kontekst interwencji

Podsumowując, z ocen rodziców, którzy wzięli udział w badaniu, wynika, że cenią oni pomoc uzyskiwaną w ośrodkach wczesnej interwencji. Na plan pierwszy wysuwają się jednak następujące kwestie: specjaliści nadal odgrywają rolę “ekspertów” w procesie interwencji, sam proces zaś ukierunkowany jest na środki terapeutyczne stosowane wobec dziecka, a nie na członków rodziny oraz podniesienie umiejętności społecznych dziecka i jego najbliższych.

Dalsze informacje uzyskać można od Stefánij Alisauskiene, dyrektora Centrum Badań nad Edukacją Specjalną Uniwersytetu w Szawlach stefa@su.lt, lub Reginy Labiniene, członka Rady Przedstawicieli Agencji na Litwie regina.labiniene@smm.lt.

3. Zmieniamy prawo, wytyczne i programy nauczania. A co ze zmianą praktyki nauczania? Nowe wyzwania stojące przed wczesną edukacją specjalną w Finlandii.

W Finlandii każde dziecko w wieku od 10 miesięcy do 7 lat może korzystać z ośrodka pobytu dziennego/przedszkola (zwanego w Finlandii ECEC). Ośrodki te zapewniają opiekę nad dzieckiem oraz edukację (tzw. EduCare) i cieszą się największą popularnością spośród wszystkich form edukacji małych dzieci dostępnych w Finlandii. Także większość (85%) dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi oraz z grupy ryzyka znajduje się pod opieką takich ośrodków.

Za opiekę dzienną odpowiedzialne jest Ministerstwo Opieki Społecznej i Zdrowia. Opieka ta powołana została na mocy *Ustawy o Diennej Opiece dla Dzieci z roku 1970 (36/1973)*. W tym czasie dominowało podejście oparte na podziale dzieci według diagnozy medycznej i zdolności. Po raz pierwszy o zasadach edukacji włączającej i wczesnej interwencji wspomniano w dokumentach określających nową politykę ogólnokrajową (Uchwała rządu dotycząca nowej definicji ogólnokrajowej polityki w zakresie wczesnej interwencji i opieki nad dziećmi (2002), oraz Ogólnokrajowe wytyczne w sprawie programów nauczania w ECEC (2003)). Na początku roku 2006 rząd przygotował zmiany przepisów prawnych, które wpłyną na system opieki dziennej. Planuje się wprowadzenie nowego, włączającego sposobu organizacji opieki nad dzieckiem ze specjalnymi potrzebami, opartego na następujących zasadach:

- postulat opieki włączającej wymaga, by świadczenia wczesnej interwencji miały miejsce w ramach codziennych zajęć edukacyjnych,
- narasta tendencja, by w pracę nad specjalnymi potrzebami dziecka włączać personel ośrodków pobytu dziennego (przedszkoli) oraz rodziców.

Zmiany prawa są bardzo ważne, niemniej jednak powstaje pytanie o ich wpływ na codzienną praktykę. W trakcie prac nad stworzeniem nowego programu nauczania specjaliści z branży mieli możliwość udziału w szeregu specjalnie dla nich zorganizowanych spotkań i seminariów. Na tym forum mogli się oni wypowiedzieć na temat zmian potrzebnych w praktyce wczesnej interwencji. Ich głosy zostały wysłuchane, i w opinii specjalistów nowy program rzeczywiście “działa” w praktyce.

Wiele samorządów lokalnych zmieniło sposób organizacji świadczeń wczesnej interwencji na poziomie lokalnym: dzieci obejmowane są opieką we wcześniejszym wieku, a w proces w większym stopniu angażuje się rodziców. Obecnie stosuje się też nową metodę szkolenia personelu - “Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci”. W jej ramach odbywają się spotkania grup roboczych, które poprzez dyskusję i wspólną refleksję wypracowują nowe sposoby pracy oraz kształtują postawy zachęcające do współpracy z rodzicami. W tej dziedzinie potrzebne są dalsze wysiłki, ale zmiany, jakie dotąd się dokonały, stwarzają zachęcającą perspektywę.

Aby uzyskać więcej informacji na temat zmian dotyczących Wczesnej Edukacji w Finlandii należy skontaktować się z Liisą Heinämäki, pracownikiem naukowym Narodowego Centrum Badań i Rozwoju Opieki Społecznej i Zdrowotnej STAKES liisa.heinamaki@stakes.fi albo odwiedzić stronę internetową <http://varttua.stakes.fi/EN> www.stm.fi/Resource.phx/eng/index.htm

www.oph.fi/english

Informacje można też uzyskać od Pirjo Koivula pirjo.koivula@oph.fi Koordynatora Krajowego na Finlandię.

4. WI w Hiszpanii: w poszukiwaniu rozwiązań systemowych

Z końcem lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku w Hiszpanii uruchomiono pionierskie programy wczesnej interwencji. Były one odpowiedzią na nowe trendy w myśleniu na temat rozwoju dziecka i integracji społecznej. Przed powstaniem tych programów dzieci z różnymi potrzebami specjalnymi rzadko kiedy uczęszczały do placówek szkolnictwa powszechnego. Pomimo ich eksperymentalnego charakteru, wspomniane programy odegrały więc zasadniczą rolę i wpłynęły na zmianę szans edukacyjnych dzieci niepełnosprawnych oraz sposobu ich traktowania w systemie oświaty.

W ciągu ostatnich trzydziestu lat w Hiszpanii nastąpił zdecydowany postęp w dziedzinie wczesnej interwencji. Ośrodki WI znajdują się na terenie całego kraju, niosąc pomoc dzieciom ze specjalnymi potrzebami oraz ich rodzinom. Kluczowe zagadnienia z Białej Księgi na temat wczesnej interwencji zostały przyjęte przez władze i uznane za oficjalne wytyczne przy tworzeniu programów wczesnej interwencji. Są to: partnerstwo, wzmocnienie rodziny, zdecentralizowany i bezpłatny tryb realizacji świadczeń, interdyscyplinarne zespoły specjalistów oraz interwencja wielospecjalistyczna.

W Hiszpanii w chwili obecnej niemal wszystkie dzieci z rozpoznaną niepełnosprawnością lub zaburzeniem rozwoju objęte są jakąś formą opieki w ramach systemu wczesnej interwencji, co zwiększa ich szanse na kontynuację nauki w szkołach powszechnych.

Znaczący wpływ na procesy zachodzące w Hiszpanii miały zawsze inicjatywy ogólnoeuropejskie, takie jak program Helios (1993-1996), czy ostatnio projekt Agencji dotyczący wczesnej interwencji (2003-2005). Dzięki Heliosowi stworzone zostały podstawy systemu wymiany informacji na temat programów pilotażowych i eksperymentalnych na polu wczesnej interwencji pomiędzy różnymi krajami. Projekt Agencji poszedł dalej; w jego ramach stworzona została baza danych odzwierciedlającą zróżnicowanie świadczeń wczesnej interwencji w Europie. Zarazem zwrócono uwagę na zasadnicze pojęcia i kwestie praktyczne odnoszące się do wczesnej interwencji. Przedstawione rekomendacje wytyczają przyszłe standardy jakości i stanowią wzór postępowania w obszarze wczesnej interwencji.

Obecnie w Hiszpanii wczesna interwencja wchodzi w kolejne stadium ewolucji. W najbliższym czasie zostaną prawdopodobnie opracowane nowe podstawowe regulacje dotyczące wczesnej interwencji. Trwają prace w tej materii pod auspicjami Królewskiej

Rady do spraw Niepełnosprawnych, przy wsparciu Hiszpańskiej Federacji Stowarzyszeń Zawodowych (GAT), oraz Hiszpańskiej Konfederacji Osób Niepełnosprawnych (CERMI). W centrum uwagi znalazły się tym razem w szczególności zagadnienia związane z ujednoczeniem rozwiązań systemowych, takie jak uprawnienia do świadczeń, strategie finansowania świadczeń, miejsce realizacji świadczeń, czy też zapotrzebowanie na kadre specjalistyczną.

W celu uzyskania dalszych informacji na temat WI w Hiszpanii prosimy się zwracać do Jaime Ponte, specjalisty rehabilitanta 981356754@telefonica.net, lub Andrés Hernández Zalón, członka Rady Przedstawicieli Agencji w Hiszpanii: andres.hernandez@mec.es

5. “Sieć wsparcia” jako model nauki języka w Norwegii.

W roku 1999 w Sørlandet Resource Centre (SRC) w Norwegii uruchomiony został wysoce specjalistyczny program “Sieci wsparcia” jako model nauki języka. Rodzinom przedstawiła go profesor Irene Johansson z Uniwersytetu w Karlstad (Szwecja), nadzorującą prace ośrodka Inicjatorka prac nad modelem. Jest ona także autorką Karlstadzkiego Modelu Treningu Językowego, powszechnie dziś stosowanego we wszystkich krajach skandynawskich.

Model ten opiera się zasadzie wzmocnienia (empowerment) pozycji rodziców w procesie kształcenia dziecka; otoczenie ma za zadanie wpłynąć na rodziców, aby podnosili swoje kompetencje w zakresie podejmowania decyzji co do wyboru sposobu nauczania i ścieżki kształcenia dla własnego dziecka. Model odwołuje się też do teorii “systemu ekologicznego”, wedle których zrozumienie rozwoju dziecka wymaga, poza obserwacją samego dziecka, także poświęcenia uwagi jego interakcji z szeroko rozumianym środowiskiem.

Doświadczenia zdobyte od chwili wprowadzenia wspomnianego modelu jako narzędzia pracy w SRC pozwoliły na jego zastosowanie na polu wczesnej interwencji, w szczególności w przypadku dzieci z trudnościami w rozwoju mowy i/lub poważnymi/złożonymi trudnościami w nauce.

Wszyscy rodzice głęboko angażują się w życie i rozwój swoich dzieci, nierzadko jednak mogą czuć się bezradni. Potrzebują więc kogoś, z kim mogliby dzielić swoje troski i radości, a także – odpowiedzialność za rozwój swojego dziecka.

W grupach tworzących sieci wsparcia pod opieką SRC specjaliści, rodziny, i inne osoby zaangażowane razem pracują nad rozwojem mowy i języka dziecka. Rozwój języka wspierany jest poprzez kontakt dziecka z osobami pełniącymi różne role społeczne – celem sieci jest stworzenie po temu możliwości. Interwencja ma miejsce codziennie podczas zwykłych zajęć dziecka. Wszyscy członkowie sieci stosują tę samą metodę, ale każdy z nich stwarza dziecku możliwość zdobycia wiedzy i doświadczenia w inny sposób , w innym, własnym otoczeniu. Wszyscy mają jedno zadanie: być dobrym partnerem do rozmowy dla dziecka.

Budowanie sieci rozpoczyna się od ustalenia, kto w życiu dziecka odgrywa ważną rolę. Mogą to być nauczyciele, dziadkowie, ciotki, wujkowie, sąsiedzi, osoby opiekujące się dzieckiem w czasie wolnym, i inni. Rodzice zwracają się następnie do tych osób z prośbą o włączenie się do sieci. Wszyscy jej członkowie spotykają się regularnie aby przedyskutować rozwój dziecka i określić, czego dziecko w ich opinii powinno się nauczyć. Razem ustalają też, w jaki sposób będzie się uczyć, i jak naukę przeprowadzić w codziennym życiu. Dzięki temu każde dziecko otrzymuje pomoc od jedynej w swoim rodzaju zespołu.

Więcej informacji na temat opisanego modelu uzyskać można od Arlene Temte, doradcy Sørlandet Resource Centre w Kristiansand arlene.temte@statped.no, lub od Marit Hognestad marit.hognestad@utdanningsdirektoratet.no, Krajowego Koordynatora Agencji w Norwegii.

6. Szkolenia zawodowe dla specjalistów pracujących w ośrodkach wczesnej interwencji w Holandii

W ośrodkach wczesnej interwencji konieczna jest współpraca pomiędzy specjalistami z różnych dziedzin, którzy udzielają pomocy rodzinie dziecka ze specjalnymi potrzebami. Profesjonalne szkolenia zawodowe dla specjalistów stanowią więc jedno z kluczowych zagadnień na polu WI.

W Holandii pierwszy etap szkoleń poświęconych WI odbywa się na Uniwersytecie w Groningen, natomiast szkolenia zawodowe poświęcone konkretnym zagadnieniom organizowane są dla pracujących na polu wczesnej interwencji specjalistów z poszczególnych dziedzin. Przykładem takich szkoleń są warsztaty organizowane w ramach Programu Grupy Portage w kilku ośrodkach opieki dziennej i rehabilitacji w Holandii, prowadzone przez pracowników naukowych Wydziału Ortopedagogiki Uniwersytetu w Groningen i zaproszonych ekspertów.

Program ten zakłada pracę z grupą dzieci. Ma on za zadanie stymulację ich rozwoju poprzez odpowiednio ukierunkowaną zabawę w grupie. Podczas zajęć prowadzący poszukują możliwości pracy nad konkretnymi, dopasowanymi do potrzeb dziecka zadaniami. Praca ta ma odbywać się w ramach codziennych zajęć dziecka w grupie, i wspomagać rozwój dziecka, a jednocześnie wesprzeć jego rodzinę i nauczycieli.

Podstawową zasadą programu jest powiązanie rozwoju dziecka z jego naturalnym otoczeniem. Kierunki działania określają prowadzący zgodnie z zakładanymi celami edukacyjnymi. Dla osiągnięcia zakładanych celów konieczne jest szczegółowe planowanie i koordynacja. Program Grupy Portage realizowany jest na dwóch poziomach: indywidualnym (poszczególnego dziecka) i grupowym.

W warsztatach programu Grupy Portage udział biorą nauczyciele i pracownicy służby zdrowia. Same warsztaty dotyczą kilku obszarów tematycznych: teoretycznych przesłanek proponowanego modelu pracy, praktycznych narzędzi pozwalających określić mierzalne i dające się zaobserwować cele stawiane dzieciom, instrukcji dotyczącej sposobu formułowania programu małych kroków (analiza zadań), oceny

problemów z zachowaniem przy pomocy analizy ABC (przyczyna, tło, konsekwencje), i w końcu praktycznego zastosowania materiałów Programu Grupy Portage. Szkolenie trwa sześć tygodni. Następnie uczestnicy oceniani są na podstawie studium przypadku, jakie przeprowadzają we własnym miejscu pracy.

Specjalista w zakresie zachowań, który jest jednocześnie szkolony na koordynatora Programu Portage, nadzoruje pracę uczestników szkolenia w ich ośrodkach. Koordynatora z kolei przez okres 1 roku nadzoruje ekspert z dziedziny wdrażania programów wczesnej interwencji. Po tym czasie specjalista w zakresie zachowań może sam przeprowadzać szkolenia dla kolejnych grup nauczycieli i pracowników służby zdrowia zaangażowanych na polu wczesnej interwencji, pomagając im znaleźć właściwą odpowiedź na potrzeby dzieci i ich rodzin.

Więcej informacji na temat szkoleń zawodowych w Holandii uzyskać można od Ineke Oenema-Mostert c.e.oenema-mostert@rug.nl i Bieuwe Van der Meulen b.f.van.der.meulen@rug.nl (oboje pracują na Uniwersytecie w Groningen), albo od Sip Jan Pijl s.j.pijl@rug.nl, Krajowego Koordynatora w Holandii.

7. Duńskie inicjatywy dotyczące polityki wczesnej interwencji zmierzające do zapewnienia dzieciom wysokiej jakości kształcenia

W grudniu 2005 roku Rząd Danii powołał komitet ekspertów i naukowców, który ma opracować rekomendacje w sprawie planowanego rządowego programu zapewnienia wszystkim dzieciom dobrego startu w szkole. Raport komitetu został opublikowany w lutym 2006 roku.

Okolo 80% wszystkich duńskich dzieci w wieku 1-2 lat uczęszcza do ośrodków opieki dziennej, żłobków, i placówek opiekujących się dziećmi w wieku od 6 miesięcy do 6 lat. Okolo 95% dzieci w wieku 3-6 lat korzysta z przedszkoli. W przypadku dzieci imigrantów, dane wskazują, że 77% dzieci pierwszego pokolenia objętych jest opieką takich placówek, w drugim zaś pokoleniu odsetek ten wzrasta do 81%. Można zatem przyjąć, że niemal wszystkie dzieci pomiędzy 1 a 6 rokiem życia uczęszczają do ośrodków opieki dziennej, pomimo że nie ma takiego prawnego obowiązku.

Projekt dokumentu rządowego określającego wizję i strategię zbudowania „*najlepszej na świecie Folkeskole*” podkreśla znaczenie większej spójności pomiędzy placówkami dla dzieci w wieku przedszkolnym, systemem szkolnictwa, i organizowanymi przez szkoły formami aktywnego wypoczynku.

W planach rządu w latach 2005-2009 270 milionów euro zostało zarezerwowane na poprawę jakości opieki dziennej dla dzieci przedszkolnych, przy czym spora część tego budżetu w pierwszym roku programu zostanie przeznaczona na działania zmierzające do poprawy sytuacji w ośrodkach opieki przedszkolnej dzieci pochodzących z środowisk upośledzonych społecznie.

Komitet Ekspertów skupił się w swojej pracy przede wszystkim na dzieciach pochodzących ze środowisk upośledzonych społecznie. Komitet doszedł do przekonania, że dzieciom tym i ich nauczaniu poświęca się więcej uwagi od czasu wprowadzenia w roku 2004 nowych wymogów w zakresie programów nauczania. Nakazują one każdej placówce umieszczenie w programach nauczania szczegółowych celów, metod pracy, i rodzajów zajęć skierowanych do dzieci ze specjalnymi potrzebami.

Komitet zarekomendował, by podstawowym obszarem troski społecznej i edukacyjnej placówek opieki przedszkolnej było przejście dzieci do systemu szkolnictwa. Postawił też postulat okresowej oceny placówek, co pozwoli na ich lepsze dostosowanie do wymagań stawianych przez programy nauczania i szkoły.

W opinii Komitetu należy utworzyć ośrodki doradcze, które wspierałyby placówki przedszkolne i samorządy lokalne na polu nauczania, oceny lokalnych placówek, i przejścia do systemu szkolnictwa. Pozwoli to na lepszą ocenę codziennej praktyki ośrodków opieki przedszkolnej.

Wiosną 2006 roku rekomendacje komitetu zostaną poddane dyskusji na płaszczyźnie politycznej. Debata koncentrować się będzie na idei uczenia się i edukacji jako zintegrowanego procesu, obejmującego opiekę przedszkolną, wczesny etap kształcenia w szkole, i organizowane przez szkołę aktywne formy wypoczynku. Na sesji parlamentu w latach 2006/2007 planowane jest przeprowadzenie procesu legislacyjnego odzwierciedlającego uzgodnione rekomendacje.

Dalsze informacje na temat powyższych zmian uzyskać można od Helle Beknes, doradcy przy Duńskim Ministerstwie Edukacji helle.beknes@uvm.dk, albo od Preben Sierbanaek, Krajowego Koordynatora Agencji w Danii siersbaek@uvm.dk

8. Koncepcje wczesnego zapobiegania w żłobkach we Francji

We Francji w dziedzinie wczesnego zapobiegania i polityki prewencyjnej za istotne uważa się rozróżnienie pomiędzy dwoma różnymi perspektywami: zapobiegania w sensie ogólnym i specjalistycznych form interwencji, ponieważ każda z nich wymaga innego traktowania w sensie koncepcyjnym, realizacji świadczeń, wymagań kadrowych i trybu postępowania.

Prewencja w sensie ogólnym ma na celu zapobieżenie ewentualnemu pojawieniu się trudności rozwojowych w przyszłości poprzez stworzenie optymalnych warunków rozwoju dziecka. Obejmuje ona zróżnicowane czynniki psychologiczne, społeczne i interpersonalne wpływające na proces uczenia się i wzajemne relacje pomiędzy dzieckiem a środowiskiem szkolnym.

Specjalistyczne formy interwencji różnią się tym, że w ich przypadku na podstawie konkretnej sytuacji dziecka (diagnozy) przewiduje się powstanie określonych potrzeb czy trudności i związanej z nimi konieczności specjalistycznych działań.

Należy więc rozróżniać pomiędzy tymi dwoma rodzajami prewencji, pamiętając zarazem, że mogą się one wzajemnie uzupełniać. Rozróżnienie takie pozwala lepiej określić, jakie podmioty mają ze sobą współpracować dla dobra dziecka i zaspokojenia jego potrzeb.

Celem działań prewencyjnych podejmowanych przez pracowników Specjalistycznej Sieci Pomocy Uczniom z Trudnościami - Réseaux d'Aides Spécialisées aux Elèves en Difficulté, RASED – jest wczesne zapobieganie pojawieniu się trudności rozwojowych i minimalizacja czynników ryzyka przy zastosowaniu odpowiedniego zestawu metod.

Działania RASED ukierunkowane są na potencjalne trudności w nauce, zanim wystąpią ich pierwsze objawy. Wczesna interwencja na etapie początkowym wymaga zdefiniowania, a następnie stworzenia, warunków sprzyjających bardziej przyjaznemu nastawieniu szkoły do potrzeb dziecka i jego rodziców. Warunki te muszą uwzględniać etap wczesnoszkolny, a szczególnie potrzeby małego dziecka i metody odpowiadające potrzebom indywidualnym.

Celem wczesnej prewencji w szkole podstawowej jest uniknięcie trudności w nauce, jakich w przyszłości może doświadczać pewna grupa uczniów, szczególnie tych najbardziej zagrożonych. Odbywa się to poprzez organizację i zastosowanie odpowiednich działań w ramach szkolnictwa codziennych zajęć szkolnych, także w klasie ucznia. Należy przy tym całościowo i kompleksowo potraktować sposób funkcjonowania i zachowanie dziecka w szkole.

Tego rodzaju metody wymagają bliskiej współpracy pomiędzy pracującymi z dzieckiem specjalistami i nauczycielami. Sytuacja “współ-działania” stwarza atmosferę sprzyjającą budowie prawdziwej współpracy pomiędzy tymi dwoma grupami, opartej na zróżnicowaniu umiejętności zawodowych.

Dalsze informacje uzyskać można od Nel Saumont dpri@inshea.fr , Krajowego Koordynatora Agencji we Francji, lub Brigitte Bayet or Paul Fernandez z Departamentu Prewencji INS-HEA www.inshea.fr (na stronie zamieszczona zostanie niebawem rubryka poświęcona prewencji).

9. Wspomaganie rozwoju mowy w okresie przedszkolnym w Szlezwiku – Holsztynie (Niemcy)

Na mocy obowiązujących przepisów wszystkie szkoły specjalne w Szlezwiku - Holsztynie pełnią jednocześnie rolę ośrodków wspomaganie rozwoju. Oznacza to, że odpowiadają nie tylko za własnych uczniów, ale także szkoły powszechne znajdujące się w ich rejonie. 10 lat temu rozpoczęły się w Szlezwiku – Holsztynie działania zmierzające do zredukowania liczby uczniów z zaburzeniami mowy i klas specjalnych tworzonych dla tej grupy poprzez wczesną interwencję i działania prewencyjne.

Na początku uruchomiono program pilotażowy w jednym z rejonów. W jego ramach administracja szkoły wysłała nauczycieli specjalnych zajmujących się zaburzeniami

rozwoju mowy i języka do grup przedszkolnych, a nie, jak poprzednio, do starszych klas szkoły specjalnej dla dzieci z upośledzeniami mowy. Pracownicy przedszkola zostali przez nich przeszkoleni w zakresie ogólnego wspomaganie rozwoju mowy i języka oraz nabyli umiejętność rozpoznawania, czy dziecko potrzebuje terapii mowy lub wspomaganie rozwoju językowego. Zwiększyło to skuteczność nauczycieli wspomagających rozwój mowy, gdyż terapia zaburzeń mowy rozpoczyna się już na etapie przedszkolnym.

Wszyscy nauczyciele wspomagający rozwój mowy z rejonu zaangażowali się w pracę w przedszkolach, a szkoła dla dzieci z zaburzeniami rozwoju mowy i języka objęła opieką dzieci z poważnymi zaburzeniami rozwoju języka uczącymi się w klasach integracyjnych szkół powszechnych.

System taki został następnie wprowadzony w całym Szlezwiku – Holsztynie, stając się użytecznym narzędziem zapobiegania zaburzeniom mowy i języka na poziomie przedszkolnym. Dobre funkcjonowanie tej formy wczesnej interwencji i prewencji doprowadziło też do przekształcenia samego systemu wspomaganie rozwoju.

Program został uznany przez rząd za jeden z najważniejszych celów edukacyjnych w latach 2005 -2010. Pracownicy wszystkich przedszkoli zostaną przeszkoleni w zakresie ogólnego wspomaganie rozwoju języka przez specjalistów z ośrodków wspomaganie rozwoju. Ponadto dzieci, które potrzebują wsparcia w zakresie nauki języka niemieckiego jako drugiego języka przejdą intensywny kurs, tzw. SPRINT, albo w ramach przedszkola albo w innym ośrodku, jeszcze przed rozpoczęciem nauki w szkole. Z czasem tego rodzaju pomoc otrzymają wszystkie dzieci ze środowisk upośledzonych językowo.

Po dalsze informacje na temat programu w Szlezwiku - Holsztynie prosimy zwracać się do Anette Hausotter a.hausotter@t-online.de , Koordynatora Krajowego Agencji w Niemczech.

10. Rada Europy podkreśla znaczenie wczesnej interwencji w przypadku małych dzieci z autyzmem

W roku 2004 Rada Europy powołała Komitet Ekspertów do Spraw Edukacji i Integracji Dzieci z Autyzmem. Komitet współpracuje ściśle z organizacją Autyzm – Europa na polu obrony praw człowieka w 46 krajach skupionych w tej organizacji.

Pracem Komitetu przewodniczy Kari Steindal z Norwegii. Komitet zajmuje się wymianą informacji w zakresie postępów badań nad autyzmem oraz danych statystycznych. Odpowiada również za analizę świadczeń oferowanych tej grupie dzieci, w szczególności w ramach systemu oświaty, oraz zbieranie przykładów dobrej praktyki. Obecnie Komitet opracowuje zalecenia dla rządów państw europejskich mające na celu poprawę edukacji i integracji dzieci z zaburzeniami spektrum autystycznego (ASD – Autistic Spectrum Disorders).

Pośród państw – członków organizacji przeprowadzona została ankieta na temat oferowanych dzieciom z ASD świadczeń, ze szczególnym uwzględnieniem procesu rozpoznania i diagnozy autyzmu. Odpowiedzi udzielone przez kraje są obecnie poddawane analizie. W tej chwili w większości z 20 krajów uczestniczących w pracach organizacji (do których niedawno dołączyła w charakterze obserwatora Japonia) uznaje się autyzm za zaburzenie występujące w różnym nasileniu i postaci (spektrum), stanowiące odrębną kategorię niepełnosprawności, choć w wielu krajach poglądy takie przyjęły się stosunkowo niedawno. Wszystkie kraje zgodnie uznają, że autyzm bywa często diagnozowany zbyt późno. Wcześniejsza diagnoza jest możliwa, i powinna jej towarzyszyć ocena indywidualnych potrzeb edukacyjnych. Jak wskazują ostatnie badania, wczesna interwencja jest niezwykle ważna w przypadku zaburzeń spektrum autystycznego, szczególnie w odniesieniu do poważnych problemów komunikacyjnych.

Rada Europy przyjęła ponadto w dniu 5 kwietnia 2006 roku Plan Działania mający promować prawa i pełne uczestnictwo osób niepełnosprawnych w życiu społecznym na lata 2006 – 2015 (Recommendation Rec(2006)5). Plan przedstawia zarys ogólnoeuropejskiej polityki w dziedzinie niepełnosprawności i adresowany jest zarówno do państw członkowskich, jak też samej Rady Europy. Poruszone w nim zostały istotne aspekty życia codziennego osób niepełnosprawnych. W odniesieniu do opieki zdrowotnej, plan stwierdza, że wszystkie kraje uznają potrzebę wczesnej interwencji i skutecznych metod rozpoznawania, diagnozowania, i terapii zaburzeń na ich wczesnym etapie. W odniesieniu do rehabilitacji, Plan stawia za cel udostępnienie wysokiej jakości świadczeń wczesnej interwencji od momentu narodzin, zapewnienie opieki wielospecjalistycznej, oraz podkreśla wagę wsparcia rodziców i skierowanego do nich poradnictwa.

Podsumowanie prac Komitetu Ekspertów do Spraw Edukacji i Integracji Dzieci z Autyzmem oraz rekomendacje końcowe zostaną podane do publicznej wiadomości pod koniec roku 2006.

Dodatkowych informacji udziela Muriel Grimmeissen, Sekretarz Komitetu Ekspertów
www.coe.int/soc-sp

Źródło: Rada Europy

11. Konferencje na temat wczesnej interwencji

W roku 2005 odbyły się trzy ważne konferencje poświęcone problematyce i praktyce wczesnej interwencji: w Czechach, Wielkiej Brytanii i Portugalii. W każdą z nich zaangażowani byli eksperci Agencji specjalizujący się we wczesnej interwencji. Konferencje stworzyły specjalistom z wielu krajów Europy i spoza niej możliwość wymiany opinii na temat swojej pracy.

Paga, Republika Czeska, Maj 2005

Konferencja, która odbyła się w Pradze w maju roku 2005 poświęcona była wczesnemu zapobieganiu trudnościom rozwojowym, w szczególności u niemowląt i małych dzieci.

Konferencje otworzyła pani Alena Sterbova, wiceminister Edukacji Rządu Republiki Czeskiej, która w swoim wystąpieniu podkreśliła znaczenie tego zagadnienia w jej kraju.

Przez dwa dni naukowcy i specjaliści z różnych miejsc Europy przedstawiali swoje wyniki i doświadczenia oraz wymieniali się wiedzą i doświadczeniem na temat działań prewencyjnych skierowanych do małych dzieci. Podczas całej konferencji przewijał się wątek niezwykle potrzebny, choć delikatny – potrzeby współpracy pomiędzy rodzicami i specjalistami. Podano wiele przykładów wziętych z czeskiej praktyki WI. Podczas Konferencji umożliwiono rodzicom wyrażenie własnych opinii oraz podzielenie się doświadczeniami i potrzebami ze specjalistami zawodowo związanymi z sektorem.

W celu uzyskania dalszych informacji prosimy o kontakt z organizatorami Konferencji, Zuzana Karpová, członkiem Rady Przedstawicieli Agencji z Republiki czeskiej kprovaz@msmt.cz, lub Alainem Bony alain.bony@wanadoo.fr

Birmingham, Wielka Brytania, listopad 2005

Konferencja pod hasłem Europejska Wczesna Interwencja została zorganizowana przez Centrum Kształcenia Zawodowego Sunfield. Miała ona miejsce w Birmingham w dniach 28 – 29 listopada 2005 roku. W ostatnich latach pojawiły się w Wielkiej Brytanii liczne inicjatywy na polu wczesnej interwencji. Celem konferencji było rozpoczęcie dialogu pomiędzy specjalistami pracującymi w ośrodkach wczesnej interwencji i naukowcami z Wielkiej Brytanii i innych krajów Europy.

Organizację Konferencji wsparł rząd oraz najważniejsze brytyjskie organizacje charytatywne, które postulują trwałe włączenie świadczeń WI do środków pomocy oferowanych rodzinom (m. in. MENCAP, SCOPE, RNIB, Fundacja Zdrowia Psychicznego). Ponad 500 delegatów z Wielkiej Brytanii i innych krajów europejskich uczestniczyło w konferencji. Byli na niej także obecni reprezentanci Agencji zaangażowani w projekt WI.

Konferencję otworzyła Minister d. s. Dzieci i Młodzieży, Maria Eagle. Przemówienia inauguracyjne wygłosili: Michael Guralnick, Prezydent Międzynarodowego Towarzystwa Wczesnej Interwencji, Patricia Champion, z Ośrodka Wczesnej Interwencji w Christchurch (Nowa Zelandia), oraz Philippa Russell, brytyjski komisarz d. s. Praw Osób Niepełnosprawnych. Wiele spośród warsztatów poglądowych przeprowadzili reprezentanci Euryaid – Europejskiego Stowarzyszenia na rzecz Wczesnej Interwencji. Dotyczyły one zagadnień takich jak ubóstwo, rozwój świadczeń, specyfika rozwiązań systemowych w poszczególnych krajach Unii Europejskiej, oraz przykłady dobrej praktyki.

Podczas konferencji po raz pierwszy zaprezentowano nową książkę “Early Childhood Intervention; International Perspectives, National Initiatives, and Regional Practice” (Wczesna interwencja: międzynarodowe perspektywy, inicjatywy krajowe i praktyka regionalna), pod redakcją Barry’ego Carpentera oraz Jo Egertona. Książka odzwierciedla najistotniejsze zagadnienia omawiane na konferencji oraz przedstawia

poglądowo sytuację w Wielkiej Brytanii, Europie, oraz na płaszczyźnie międzynarodowej w odniesieniu do pojawiających się trendów WI w zmieniającej się populacji.

Wykład plenarny kończący konferencję wygłosił Michael Guralnick. Omówił w nim zadania stojące przed ośrodkami wczesnej interwencji i kierunki rozwoju w tej dziedzinie. Więcej informacji na temat tego wystąpienia oraz innych wygłoszonych referatów można uzyskać na stronie konferencji: <http://www.sunfield-school.org.uk/eci/conference.htm> .

Dalsze informacje na temat konferencji można uzyskać od Barry'ego Carpentera, Dyrektora Generalnego Centrum Sunfield: barryc@sunfield.worcs.sch.uk

Lisbona, Portugalia, grudzień 2005

Konferencję zorganizowano pod patronatem Dyrektora Generalnego do spraw Innowacji i Programów Nauczania Portugalskiego Ministerstwa Edukacji, we współpracy z CERCi (Lizbona) i przy wsparciu Agencji. Otrzymała się ona w dniach 5-6 Grudnia 2005.

Celem konferencji było określenie podstawowych problemów wczesnej interwencji w krajach członkowskich Unii Europejskiej oraz omówienie najnowszych rozwiązań stosowanych w tej dziedzinie. Podczas konferencji zapoznano też uczestników z Raportem Agencji na temat wczesnej interwencji, a także podjęto refleksję na temat roli badań naukowych i szkoleń zawodowych w rozwoju dobrej praktyki w dziedzinie wczesnej interwencji.

Przez dwa dni eksperci pracujący w różnych krajach oraz organizacjach międzynarodowych analizowali kluczowe zagadnienia stojące przed sektorem wczesnej interwencji, a ich dyskusji przysłuchiwało się 500 uczestników konferencji. Sekretarz Stanu portugalskiego Ministerstwa Edukacji, Sekretarz Stanu d. s. Edukacji i Rehabilitacji, oraz Dyrektor Generalny d. s. Innowacji i Programów Nauczania, podkreślili wagę tego wydarzenia dla rozwoju wczesnej interwencji w Portugalii.

Więcej informacji uzyskać można od Filomeny Pereira, członka Rady Przedstawicieli Agencji w Portugalii filomena.pereira@dqidc.min-edu.pt.

12. Zespół Transatlantycki d. s. Wczesnej Interwencji

Projekt pod nazwą “Zespół Transatlantycki d. s. Wczesnej Interwencji” (2001 – 2005) uznany został przez Komisję Europejską za jeden z najlepszych przykładów dobrej współpracy pomiędzy Unią Europejską a Stanami Zjednoczonymi w ramach Programu Współpracy w dziedzinie Szkolnictwa Wyższego i Zawodowego. W projekcie uczestniczyły trzy uniwersytety amerykańskie i pięć europejskich: www.transatlanticconsortium.org .

Projekt miał spełnić cztery podstawowe zadania:

- rozszerzyć i wzmocnić działania podejmowane na polu świadczeń udostępnianych małym dzieciom niepełnosprawnym i ich rodzinom, kształtowania polityki w tym

- zakresie, oraz badań naukowych nad wczesną interwencją w krajach uczestniczących w projekcie;
- wspomóc przygotowanie specjalistów z dziedziny wczesnej interwencji do roli liderów poprzez trening międzykulturowy;
 - stworzyć mechanizm trwałej transatlantyckiej wymiany informacji i wsparcia projektów badawczych podejmowanych wspólnie przez uniwersytety i studentów, opartej na nowoczesnych środkach komunikacji i wymianach naukowych;
 - stworzyć podstawy do rozwoju dalszej długofalowej współpracy, m. in. poprzez ustanowienie wspólnego programu studiów.

Realizacja projektu przyniosła oczekiwane rezultaty. Powstał zespół skupiający uniwersytety europejskie i amerykańskie, wspomagający obecnych i przyszłych liderów wczesnej interwencji poprzez dostarczanie im informacji służących rozwojowi i wzmocnieniu dobrej praktyki i polityki w tej dziedzinie. Ustalenia w sprawie współpracy długoterminowej przyjęły postać wielostronnych umów na szczeblu decydentów.

W sumie 65 naukowców i specjalistów pracujących w ośrodkach wczesnej interwencji zostało przeszkolonych przy użyciu nowoczesnych technologii. Projekt umożliwił także wymianę doświadczeń. W jego ramach odbyły się w sumie 104 staże studenckie. Ponadto opracowany został międzynarodowy program nauczania, który mają realizować uczelnie uczestniczące w projekcie. Program ten uwzględniać będzie krajowe i międzynarodowe perspektywy i stan wiedzy o wczesnej interwencji i rozwoju małych dzieci, a w perspektywie – wspomagać określeniu polityki w tym zakresie.

Patrząc z globalnego punktu widzenia, wzrastająca mobilność populacji wymaga dostosowania wczesnej interwencji do potrzeb i środków każdej rodziny i każdego dziecka. Przynosi to długofalowe korzyści tak w sensie ludzkim, jak ekonomicznym. Potrzeba więc większych międzynarodowych nakładów w tej dziedzinie, a także wykształcenia kadry posiadającej umiejętności pracy w wielokulturowym środowisku. Dzięki takim założeniom wyniki projektu nie tylko wzbogacą sposób pracy na polu wczesnej interwencji w Unii Europejskiej i Stanach Zjednoczonych, ale także będą mogły służyć za punkt odniesienia innym krajom i kulturom.

Więcej informacji na temat Zespołu Transatlantyckiego można uzyskać od Franza Peterandera, profesora Uniwersytetu w Monachium peterander@lrz.uni-muenchen.de

Stopka redakcyjna

Wydawca: Europejska Agencja Rozwoju Edukacji Ucznia ze Specjalnymi Potrzebami

Agencja utrzymywana jest przez Ministerstwa Edukacji krajów uczestniczących jej w pracach. Są to kraje członkowskie Unii Europejskiej, oraz Islandia, Norwegia i Szwajcaria. Malta, Republika Słowenii i Słowacja posiadają status obserwatorów prac Agencji. Agencja otrzymuje również wsparcie od instytucji Unii Europejskiej.

Poglądy wyrażone przez poszczególnych autorów publikujących w EuroWiadomościach nie muszą prezentować oficjalnego stanowiska Agencji ani jej krajów członkowskich.

Dozwala się cytowanie fragmentów tekstów zamieszczonych w biuletynie pod warunkiem umieszczenia dokładnych danych bibliograficznych. Wersja elektroniczna biuletynu dostępna jest na stronie internetowej Agencji:

www.european-agency.org

Sekretariat

Østre Stationsvej 33

DK – 5000 Odense C Denmark

Tel: +45 64 41 00 20

sekretariat@european-agency.org

Biuro w Brukseli

3 Avenue Palmerston

BE-1000 Brussels Belgium

Tel: +32 2 280 33 59

brussels.office@european-agency.org

Web: www.european-agency.org

Po dodatkowe egzemplarze biuletynu oraz informację na temat prac Agencji prosimy zwracać się do Koordynatora Krajowego Agencji na Polskę, Małgorzaty Dońskiej-Olszko: sp327waw@ids.pl

Redakcja: Amanda Watkins, Ole Lissabeck-Nielsen, Cor Meijer

Opracowanie graficzne: Cadenza 3D www.cadenza-3d.co.uk

Tłumaczenie: Maria Libura

Druk: Halstan & Co. Ltd. <http://www.halstan.co.uk/>

Dostępne w języku:

Czeskim

Niemieckim

Norweskim

Duńskim

Greckim

Polskim

Holenderskim/Flamandzkim

Węgierskim

Portugalskim
Hiszpańskim
Szwedzkim
Francuskim

Angielskim
Estońskim
Fińskim
Litewskim

Islandzkim
Włoskim
Łotewskim

ISSN: 1901-8851

Lato 2006

Publikację niniejszego biuletynu wsparł Dyrektoriat Generalny do spraw Edukacji, Szkoleń, Kultury i Wielojęzyczności przy Komisji Europejskiej:

http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/index_en.htm